

כבוד האדם

מתפיסה מסורתית לפרדיגמה חדשה

בכ"ו-כ"ז בכסלו תשס"ז (17-18 בדצמבר 2006) אירחה האקדמיה את המפגש הראשון של פרויקט הסדנאות הבין-לאומיות בנושא "כבוד האדם"

מתוך ריאיון עם **פרופ' גדליה סטרומזה** מהחוג למדע הדתות באוניברסיטה העברית בירושלים, מנחה פרויקט "כבוד האדם"

מאת משה עזוז

ישבה באקדמיה הקטלאנית למדעים. כיום ממשיכה לטפל בו האקדמיה למדעים של נורווגיה.

הפרויקט נבנה על שלוש סדנאות וכינוס מסכם:

- ◆ הסדנה הראשונה, בנושא **האספקטים הדתיים וההיסטוריים של מושג הכבוד האנושי בתרבויות שונות במהלך ההיסטוריה**, נערכה כאמור בירושלים, באקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ב-17-18 בדצמבר 2006.
- ◆ הסדנה השנייה, בנושא **חברה וביואתיקה בחברות רב-דתיות ורב-אתניות בנות זמננו**, נערכה ברבאט, באקדמיה המלכותית למדעים של מרוקו, ב-16-17 באפריל 2007.
- ◆ הסדנה השלישית, בנושא **ניתוח אספקטים משפטיים ופילוסופיים של כבוד האדם בפרספקטיבה משווה**, נערכה בברצלונה, באקדמיה הקטלאנית למדעים, ב-21-22 ביוני 2007.
- ◆ הכינוס המסכם, בהשתתפות באי כל הסדנאות, אורגן על ידי פרופ' מרקוס דובל (Marcus Duewell) והתקיים בוודסטמה שבשוודיה ב-1-3 בנובמבר 2007.

מהו כבוד האדם?

שורשו של המונח בלטינית: dignitas. בתרבות הרומית היה ה"כבוד" שייך קודם כול לשליט (הקיסר). בתפיסה המקראית והיהודית הכבוד שייך לכל אדם, באשר הוא נברא בצלם אלוהים – השליט העליון. לעומת זאת התפיסה הסטואית, ששייכה את הכבוד לכל אדם סטואי, הסבירה זאת בהיותו של הסטואי אדם המסוגל לשלוט בעצמו, הווה אומר: פילוסוף.

כל התפיסות האלה שולבו יחד בתאולוגיה הנוצרית הקדומה והתפתחו לתפיסת "כבוד האדם" במורשת התרבות המערבית. כבוד האדם נעשה עניין מרכזי באנתרופולוגיה, וספרו של ג'ובני פיקו דלה מירנדולה *De Dignitate Hominis* (1486) בישר את המעמד המרכזי של מעמד כבוד האדם בהגות המודרנית.

מעניין לבדוק כיצד נתפס מושג כבוד האדם בדתות ובתרבויות אחרות כמו האסלאם, ההינדואיזם, הבודהיזם וכו'. בכל אחת מן הדתות ההיסטוריות יש התבטאויות בזכות כבודו של האדם, אך לא כל התפיסות מתאימות להשקפה המערבית בדבר הכבוד האנושי ומעמדו של כל אדם בחברה.

יעדיו של הפרויקט היו ללמוד את הסימוכים ההיסטוריים והפילוסופיים של המושג "כבוד האדם" ולעודד מחקר השוואתי שיקדם את הבנתו. לימוד מעמיק ומסודר של נושא **כבוד האדם** יכול להמריץ את החלת זכויות האדם בחברות שונות ולבנות הגדרות אוניברסליות כוללניות בעולם רב-תרבותי. במילים אחרות ניתן לומר כי מטרת הפרויקט הייתה להגדיר פרמטרים שיאפשרו הסכמה מחודשת בדבר מושג כבוד האדם והתאמתו לחיים בכפר הגלובלי העכשווי.

הפרויקט היה יזמת הקרן האירופית למדע (European Science Foundation – ESF) ואיגוד האקדמיות למדעי הרוח (Union Académique Internationale). פרופ' שאול שקד, נציג האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים באיגוד, היה נשיאו בשנים 2000-2003, ובתקופה זו הונחו קווי היסוד של הפרויקט. פרופ' שקד משמש היום נשיא כבוד של האיגוד.

עוד השתתפו בפרויקט המועצה הבין-לאומית למדעי החברה (International Social Science Council – ISSC) וכן המועצה הבין-לאומית לפילוסופיה ומדעי הרוח (International Council for Philosophy and Humanistic Studies). המזכירות שריכזה את הפרויקט

משתתפי הסדנה באקדמיה בירושלים ובהם: פרופ' סרי נוסייבה (שני מימין למעלה), פרופ' מנחם יערי (במרכז), פרופ' גדליה סטרומזה (רביעי משמאל למעלה) ופרופ' שאול שקד (שלישי משמאל למטה)

אין ספק שחזרתו של מושג כבוד האדם למרכז השיח הציבורי בהצהרה הבינ-לאומית לזכויות האדם מ-1948 קשורה קשר הדוק למה שקדם לה רק בשנים מעטות: זוועות הנאציזם ומלחמת העולם השנייה, שהשפילה ורמסה את האנושות במידה שלא הייתה מעולם. החברה האנושית השכילה להבין כי קודם לדיון הציבורי-משפטי בזכויות האדם עליה לבסס תשתית רעיונית בדבר כבוד האדם, שנרמס במלחמה האיומה.

כבוד האדם בגלגולו החדש משמש אפוא תשתית רוחנית לעניין זכויות האדם בתקופה שכבר אי אפשר לדבר על סמכות אלוהית – תשתית רעיונית הגותית שממנה ניתן לגזור את מגילת זכויות האדם.

חשיבות הדיון בעת הנוכחית

כבוד האדם משמש, או חייב לשמש, מושג מפתח בחברות הרב-תרבותיות המודרניות. האצתם של התהליכים הגלובליים

כבוד האדם וזכויות אדם

המונח "זכויות אדם" מופיע לראשונה בהצהרת זכויות האדם והאזרח של המהפכה הצרפתית (1789). הצהרת העצמאות האמריקאית (1776) והצהרה הצרפתית הראשונה של כבוד האדם (1791) אינן כוללות את המונח "כבוד האדם" אלא דנות ב"זכויות אדם". יש לציין שבהצהרה הצרפתית אמנם מופיעה המילה *degnités*, אך משמעותה שם היא "תפקידים מכובדים" – הכוונה לתפקידים שזכותו של כל אזרח להגיע אליהם.

מושג כבוד האדם שב ומופיע בהצהרה הבינ-לאומית לזכויות האדם שחיבר רנה קסן (René Cassin), משפטן יהודי צרפתי, עם הקמת אונסק"ו בשנת 1948.

למעשה, "כבוד האדם" הוא מושג מעורפל יותר וקדום יותר מ"זכויות אדם". עם זאת, מכיוון שהוא נעלם מן הדיון הציבורי למשך שנים רבות ושב אליו רק בשנת 1948, הוא נתפס כמושג חדש.

לפניה מגוון התפיסות התרבותיות בנושא כבוד האדם? שאלה זו היא שאלת מפתח במציאות של פלורליזם תרבותי מתרחב.

בעיה מרכזית נוספת, שעלתה גם במהלך המפגשים של הפרויקט, היא שרוב החוקרים של נושא כבוד האדם אינם מביאים בחשבון די הצורך את התפיסות השוררות בדתות ובתרבויות האחרות. המאה העשרים ואחת היא מאה רב-תרבותית מובהקת, ובכל זאת המחקרים בנושא כבוד האדם נשארים כבולים בתפיסה המערבית. מטרתו של המחקר האקדמי היא להציג תמונת מצב מפורטת יותר ולשאל את השאלות הנכונות בדבר מושג כבוד האדם ומקבילותיו במסורות תרבותיות אחרות. אחד מיעדי המרכזיים של הפרויקט היה לפתוח את המחקר האקדמי לראיית מושג כבוד האדם בתרבויות שונות משלנו.

זאת ועוד, השיח בנושא כבוד האדם, כמו זה שבנושא זכויות האדם, נתון כיום כמעט כולו בידי משפטנים ומדענים. לדוגמה, העיסוק המוגבר בביואתיקה: כמעט בכל בית חולים פועלת ועדת אתיקה. לעומת זאת, עדיין לא נוסדו ועדות ממלכתיות רחבות אופקים לעניין כבוד האדם העוסקות בהיבטים החברתיים, הדתיים, הפסיכולוגיים, הפילוסופיים והתרבותיים שלו.

מרבית החברות לא השכילו להבין שכיום מתחולל מפגש דרמטי רב-תרבותי כמעט בכל מדינה, בכל עיר, בכל קהילה. עלינו לחקור כיצד מתקיימת התקשורת וההפריה ההדדית במתח הזה שבין המערכת האוניברסלית-הגלובלית לבין מערכות תרבותיות מגוונות.

שאלות מעין אלה כמעט ואינן נשאלות. אנו חייבים להבין שהמציאות הרב-תרבותית דורשת התייחסות וגיוס משאבים שיהיו מסוגלים להתמודד עם האתגרים החדשים שהיא מציבה.

המשפטנית הצרפתייה פרופ' מיריי דלמס-מרטי (Mireille Dellmas-Marty) חוקרת את גלגולי המושגים כבוד האדם וזכויות האדם ואת היחסים וההפריה ההדדית בין מערכת המשפט הבין-לאומית לבין מערכות המשפט הלאומיות.

האקדמיה הנורווגית באוסלו הביעה עניין לתמוך בהמשך הפרויקט, שיתמקד בתכנית מחקרית בין-לאומית בנושא כבוד האדם. האקדמיה הנורווגית עתידה להוציא לאור קובץ מאמרים פרי הסדנאות והכינוס. פרסום זה יכלול מאמרים עקרוניים מפרי עטם של חשובי החוקרים בתחום.

והיווצרותן של חברות רב-תרבותיות במדינות רבות בעולם מעניקות לעניין חשיבות שלא הייתה לו בעבר. אנו חיים בתקופה שבה התרבויות האנושיות כולן מוצאות עצמן בפעם הראשונה מחויבות להתמודד עם שאלות הנוגעות לכבוד האדם. חשוב לזכור ששאלות אלו מטופלות בעת ובעונה אחת בכלי התקשורת בכל פינה בעולם. הן נשאלו ב-זמנית בתחנות הטלוויזיה מארצות הברית ועד מלזיה.

הנה לדוגמה שאלה הנוגעת בעניין הרב-תרבותי: כיצד על רופא גרמני בברלין לבדוק אישה מוסלמית אדוקה ממוצא טורקי המגיעה למרפאת? ברור שעקרונות כבוד האדם הנעוצים בתרבותה אינם מאפשרים לו לבדוק כפי שהיה בודק את שכנתה הגרמנייה.

אין ספק כי אחת מהתופעות הגלובליות המרכזיות כיום היא "הגלובליזציה של השיח" בנושא כבוד האדם. ברור שחברות שונות מתייחסות אחרת למושג כבוד האדם.

אספת שרי החוץ של המדינות המוסלמיות בקהיר (1990), למשל, הצהירה על "כבוד האדם באסלאם". בפסקה 6 בהצהרה נקבע כי האסלאם מייחס לאישה כבוד רב לצד החובות שהוא מטיל עליה. בפסקה אחת אחריה נאמר שהגבר הוא ראש המשפחה. מזה נגזר שזכויות האישה וזכויות הגבר אינן אותן זכויות. דוגמה זו מבליטה את החשש שלעיתים השימוש במונח "כבוד האדם" בא לטשטש, יותר ממה שהוא בא לבסס, את זכויותיו של האדם.

תרבויות בעלות קודים אתיים נבדלים יכולות לנקוט מדיניות של אי-התערבות הדדית כל עוד הן מתקיימות במדינות נבדלות. אולם כאשר אנשים בני תרבויות שונות דרים בכפיפה אחת באותה מדינה, או באותה עיר, מערערת הרב-תרבותיות את יציבותו של המרקם החברתי ולעתים אף מסכנת את המשך קיומו.

רב-תרבותיות רדיקלית מעלה שאלות נוקבות בנוגע לאפשרות השמירה על אופייה השוויוני והדמוקרטי של החברה שבה היא מתקיימת. מערכת המשפט במדינות רב-תרבותיות נאלצת להתמודד עם סוגיות אתיות כבדות משקל בבואה להחיל מערכת ערכים אוניברסלית על בני תרבויות שונות זו מזו. לדוגמה, שופט בגרמניה זיכה לאחרונה – בפסק דין תקדימי ומעורר מחלוקת – בעל מכה בשל היותו ממוצא טורקי.

האם מערכת משפט דמוקרטית מסוגלת אפוא לגשר בין עקרון השוויון בפני החוק לבין הסתירות האתיות שמעמיד